

Politička participacija

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

U ovome radu analiziran je odnos između demokracije i političke participacije, tipologije i modela političke participacije, te rezultati empirijskih istraživanja političke participacije u svijetu (S. Verba, N. H. Nie, 1972.; S. H. Barnes, M. Kaase, 1979. i drugi), kao i istraživanja iste pojave na uzorku studenata u Hrvatskoj. Analiza je pokazala kako danas postoje svi elementi za jednu cjelovitu teoriju političke participacije koja bi omogućila sustavnije i standardiziranije istraživanje ove pojave u nacionalnim i internacionalnim okvirima. Pokazano je također kako se sve više u demokratskim zemljama širi nekonvencionalna participacija, dok se konvencionalna postupno stabilizira. Zanimljivi su i rezultati analize etiologije političke participacije, osobito odnos između standardnog SES-modela i modela vrijednosnih orijentacija (lijevog-desnog materijalizma, materijalizma-postmaterijalizma, itd.). Analiza modela participacije hrvatskih studenata pokazala je da model "protestnog ponašanja/potencijala" ima kompleksniju etiologiju od ostalih modela, kao što su konvencionalna participacija i samo glasanje na parlamentarnim izborima. Tako je za "protestni potencijal" važno imati razvijenu građansku kompetenciju, kritički odnos prema performansi vlade, društveno-humanistički obrazovni smjer, itd., dok je za konvencionalnu participaciju odlučujuće imati višu razinu političkog interesa. Uočene su i bitnije razlike između hrvatskih studenata i građana Europe oko uloge vrijednosnih orijentacija u objašnjenju političke participacije.

Mnogi znanstvenici (H. Arendt, C. Putman, G. Almond, S. Verba i dr.) isticali su važnost političke i ukupne građanske participacije za "zdravlje" demokracije – za njezino puno i kvalitetno funkcioniranje. Razvija se i teza o tzv. participativnoj demokraciji u odnosu prema elitističkoj ili formalno-reprezentativnoj. Pokušava se objasniti veza između demokracije i participacije tako što se demokracija interpretira kao vladavina naroda. Ako je demokracija vladavina naroda, a ona to jest, onda je jasno da se ta vladavina ne može svesti na tehničko pitanje konstituiranja i ostvarivanja vlasti, već "narod" ima pravo i potrebu da stalno participira i u kontroli vlasti, u postavljanju zahtjeva, te u procesima odlučivanja. Participacija nije važna samo iz instrumentalnih pobuda, kao sredstvo komuniciranja potreba i zahtjeva ljudi prema vlastima, već ona ima i ekspresivno značenje u smislu slobode izražavanja i djelovanja ili ostvarivanja kvalitete života i političkog zadovoljstva ljudi. Upravo je politička participacija uvijek za

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija i Didaktika, Metodika političkog obrazovanja.

sve druge slobode participiranja u društvu. Ona je omogućila transformiranje ljudi iz pozicije podanika u poziciju građana u društvu i državi. Ako netko drugi odlučuje o svemu “u ime” ljudi, onda to umanjuje njihovo dostojanstvo subjekata povijesti. Upravo zato novi zahtjevi za participacijom, kako ističu S. Verba i N. H. Nie (1972.), imaju “instrumentalne (kao sredstva za druge ciljeve) i konzumativne (kao ciljeve za sebe) komponente”¹.

Čini nam se da je C. Offe (2000.), poznati njemački politolog, veoma dobro uočio kako same suvremene institucije demokracije, bez obzira na to kako se konstituirale i profilirale, nisu dostatne za osiguranje društvenog poretka i njegove stabilnosti. Stabilnost pomoću institucija sustava ne može počivati samo na jednom aspektu političke konstitucije – državi, tržištu ili zajednici. Funkcioniranje institucija mora počivati na kombiniranju elementa državne vlasti, tržišta i zajednice. Taj odnos ne može se propisati ili normirati. To je pitanje prakse i političke kulture ili “društvenog kapitala” – kako o tome govori Offe. Ako, međutim, kako on kaže, “tvorba institucija u skladu s nekom ‘ispravnom linijom’ nije više zadatak filozofa i ideologa, onda *a contrario* slijedi da ključnu ulogu u oblikovanju i očuvanju društvenog poretka, u doba koje je pre-raslo ideološke sheme, moraju imati sami građani i njihove građanske udruge. U bitno ‘miješanom’ institucionalnom svijetu, u pitanjima što treba činiti, a što ne, potrebni su obaviješteno javno rasuđivanje i deliberativni građanski angažman umjesto autoritarnog ekspertnog znanja”². Očito je, dakle, da Offe zastupa tezu kako modernu demokraciju nije moguće razvijati ni kao oblik klasične državne (autoritativne) vlasti, ni kao neograničeno tržište, ni kao zajednicu, već kao svojevrsnu kombinaciju ovih komponenti, ali prožetu razvijenim i angažiranim “društvenim kapitalom” građana kao subjekata (kreatora) povijesti i sveukupnih društvenih procesa. Jer, kaže on, ne postoji tako nešto kao isključivo “racionalne” institucije ili odnosi između države i društva. Naprotiv, te se antinomije i ideološki rivaliteti moraju razriješiti “kulturom civilnosti”, koja se “razvija ‘između’ polova naznačenog konceptualnog trokuta ‘čistih’, ali uglavnom zastarjelih rješenja”³.

Pod “kulturom civilnosti” Offe misli na “društveni kapital” kojim, na tragu misli R. Putnama (1993.), označava sindrom kognitivnih i moralnih dispozicija građana, koji ih dovodi do toga da šire svoje povjerenje na sugrađane i strukture vlasti, da prakticiraju “umijeće udruživanja”, te se brinu za javne poslove i probleme. Tako određeni “društveni kapital”, naglašava Offe, nije “neutralan prema moći”, već sadrži samu srž sposobnosti građanskog društva da je dovede u pitanje i ograniči njezin doseg. Trivijalna je istina da takva kultura civilnosti ne nastaje automatski padom autoritarnih režima i tranzicijom k demokratskom obliku vladavine, pa čak ni s njegovom konsolidacijom. Proces u našem hrvatskom društvu (kriminal, korupcija, privilegije, itd.) to zorno svjedoče. Oni svjedoče kako samo uspostavljanje demokracije (formalne demo-

¹ Verba, S., Nie, N. H., *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*, Harper & Row, Publishers, 1972., str. 5.

² Offe, C., Sadašnje povijesne tranzicije i neke osnovne opcije oblikovanja društvenih institucija, *Politička misao*, 1999., br. 4, str. 27.

³ Offe, C., 1999., op. cit., str. 35.

kracije) i njezinih institucija nisu dostatni za stabilno, pravedno i kvalitetno funkcioniranje društva. Za takvo nešto potrebna je i kultura civilnosti ili demokratska politička kultura svih građana, a osobito elita. Offe s pravom ističe kako se kontinuirano fino podešavanje te kritička, fleksibilna i imaginativna rekombinacija triju različitih komponenti institucionalnog poretka (države, tržišta, zajednice) moraju temeljiti na poticajima “društvenog kapitala”, kojim raspolaže građansko društvo i koji služi kao izvor energije što “omogućuje funkcioniranje demokracije”⁴. Prema tome, očito je, kako Offe uočava, da razvoj moderne demokracije nije moguće zamisli bez demokratske političke kulture i ukupne civilne i političke participacije građana. Tako je, zapravo, Offe dao vrlo snažan “udarac” onim teorijama koje se oslanjaju isključivo na “institucionalna rješenja” i na teorije “racionalnog izbora” kao mehanizme rješavanja stabilnosti, napretka i pravednosti u suvremenim demokratskim društvima.

S. Verba i N. H. Nie (1972.) vrlo su precizno pokazali u čemu je važnost političke participacije u SAD. Oni su naime pokazali i empirijski dokazali kako politička participacija utječe na politička prava i jednakost ljudi. Participacija, kažu oni, “ostaje moćna socijalna snaga za povećavanje ili smanjivanje nejednakosti ljudi”⁵. Oni su pokazali da politička participacija uvelike ovisi o socioekonomskim osobinama ljudi, ali da i ona sama (neovisno o tim osobinama) utječe na responzivnost lidera (državnih dužnosnika) na socijalne i političke zahtjeve i preferencije građana. Postoji naime veća podudarnost između politički aktivnijih, a politički aktivniji su prije svega iz viših socijalnih slojeva, i lokalnih lidera oko socijalnih i političkih problema u zajednici (oko zapošljavanja, socijalne politike, zarada, stanovanja, itd.). Prema tome, povećana politička participacija, bez obzira na svoje izvore (a oni su poznati: viši socijalni status, veća civilna participacija, jača građanska politička kultura), utječe na veću responzivnost lidera na socijalne i političke preferencije građana. Dakle, građani s povećanom političkom participacijom i usvojenim načinima participacije (individualnim kontaktiranjem lidera, političkim kampanjama i dr.) imaju veći utjecaj na lokalne lidere vlasti, a time i na procese političkog planiranja i odlučivanja koji idu u smjeru njihove dobrobiti. To je tako u SAD-u, a tako je vjerojatno i u mnogim drugim zemljama (što svakako treba istraživati).

M. Kase i S. Barnes (1979.) u svojim su istraživanjima političkog djelovanja, prije svega protestnog ponašanja kao novog oblika političke participacije u zapadnim društvima, pokazali kako je došlo do porasta ovog potencijala – dakle, nekonvencionalnog ili direktnog političkog djelovanja, a to sigurno nosi, kako su oni istaknuli, i određene rizike. Oni su pokazali da protestni potencijal, koji je prije svega osobina mladih generacija, onih s postmaterijalističkim vrijednostima itd., nosi i određene elemente hedonizma i neodgovornosti. Zato vlasti moraju uzeti to u obzir prilikom tretiranja različitih protesta, jer neodgovorni postupci vlasti mogu još više “provocirati” prosvjednike. Zato su oni mišljenja da ustanovljeni participatorni potencijal mora biti kanaliziran u nove političke institucije s ciljem širenja osnove demokratskog odlučivanja i u isto vrijeme legitimnosti odluka. Oni su uvjereni da će ubuduće elitne pozicije postajati sve manje i manje trajne, hijerhijske i sveobuhvatne. Suprotno Millovim očekivanjima, elitne će

⁴ Offe, C., 1999., op. cit., str. 36.

⁵ Verba, S., Nie, N. H., 1972., op. cit., str. 342.

strukture postajati sve više divizivne i pluralističke. A to će, dakako, biti poželjno za demokratsko društvo. Tvrdi se da će odlučivanje u takvom pluraliziranom kontekstu postajati sve teže i teže. To je možda točno, ali stara teza o efikasnosti vlasti nije više dostatna za demokratsku politiku. Zato princip efikasnosti mora biti bitno ograničen i balansirani konsenzusom, i legitimacijom isto tako⁶. U svakom slučaju dolazi, kao što ćemo pokazati, do porasta nekonvencionalne participacije, a to ima određene posljedice na demokraciju i njezino funkcioniranje. Izgleda da princip hijerarhije i stabilnosti sve više ustupa mjesta participaciji i dinamičkoj promjeni u društvu i načinima funkcioniranja demokracije. To, dakako, neminovno zahtijeva i odgovarajuću političku socijalizaciju svih građana, kako narasli protestni potencijal ne bi rezultirao u puko hedonističko, neodgovorno i delegitimirajuće djelovanje u društvu. To zahtijeva i odgovorno, fleksibilno i inovativno ponašanje političkih elita, kako narasli protestni potencijal ne bi išao u smjeru destrukcije, već u smjeru konstrukcije i rješavanja zajedničkih problema i interesa svih građana.

1. O teoriji političke participacije

Možda se najbolji prikaz razvoja teorije političke participacije i vjerojatno najsvjetliji doprinos njezinom konstituiranju može naći u već citiranoj knjizi S. Verbe i N. H. Nie. Oni su, naime, prvi sustavno razradili teoriju političke participacije, pokazali njezinu distribuciju, tipologiju, uvjetovanost i posljedičnost (konzekvencijalnost ili učinkovitost). Vjerujemo da se nakon njihova kompleksnog rada o teoriji političke participacije, njezinoj distribuciji, tipovima, uzrocima i posljedicama, još nije pojavilo djelo koje na tako sustavan i metodološki sofisticiran način analizira ovu problematiku. To ne znači da nije bilo novih radova i novih doprinosa istraživanju ovog pitanja. Podsjetimo samo na izvrsna istraživanja koja su proveli S. H. Barnes, M. Kaase i drugi (1979.) o političkom djelovanju ili masovnoj participaciji u zemljama zapadne demokracije⁷. Ovdje ćemo najprije reći nešto o pojmu političke participacije, zatim o tipologiji političke participacije, te o modelima analize uzroka i posljedica ove pojave.

1.1. Pojam političke participacije

S. Verba i N. H. Nie smatraju da postoje normativna pitanja političke participacije (koliko je participacije potrebno u društvu, tko treba participirati, na koji način i sl.), ali i empirijska (koliko ima participacije u nekom društvu, tko participira, zašto i zbog čega). Ovdje je, međutim, važno definirati pojam političke participacije i pokušati precizirati odnos između ove pojave i drugih oblika participacije u društvu.

U politološkoj literaturi mogu se naći različiti pojmovi vezani za fenomen participacije. Govori se o političkom uključivanju (*political involvement*), o pučkom i izrav-

⁶ Kaase, M., Barnes, S. H., The Future of Political Protest in Western Democracies, u S. H. Barnes, M. Kaase (ur.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage Publications, 1979., str. 530-531.

⁷ Barnes, S. H., Kaase, M. (ur.), *Political Action*, 1979., op. cit.

nom djelovanju (*grass-roots activity*), o političkom djelovanju (*political action*), te o političkoj participaciji. Neki, na primjer, smatraju da politički interes i razgovor o politici s prijateljima, spadaju u političku participaciju, dok drugi ne misle tako. Tako Verba, Nie i Kim (1978.) razlikuju pojam političkog uključivanja od političke participacije. Oni, naime, ne smatraju da politički interes i razgovor o politici nisu indikatori političke participacije, iako jesu mjere o političkom uključivanju. Pod pojam političkog uključivanja oni svrstavaju interes za politiku i razgovor o politici, a pod pojam političke participacije svrstavaju sve aktivnosti kojima građani mogu utjecati na procese vladanja. Tako oni zapravo političke aktivnosti dijele u dvije skupine – političko uključivanje i političko participiranje. Prema tome njihov je pojam političke aktivnosti širi i obuhvaća dva tipa te aktivnosti. Moglo bi se dakle reći da njihov pojam političkog djelovanja (*political action*) sadržava dva tipa tog djelovanja: političko uključivanje i političku participaciju.⁸

Ovdje je, međutim, važno što oni podrazumijevaju pod pojmom političke participacije. Verba i Nie već 1972. godine tvrde da politička participacija pokazuje one aktivnosti građana kojima se više ili manje izravno utječe na izbor vladajućeg osoblja i/ili na djelovanje vlasti. Fokus je, dakle, na onim aktivnostima (radnjama) koje imaju za cilj utjecaj na odluke vlasti (*governmental decisions*). Tako oni misle da je ova definicija participacije dosta široka jer može obuhvatiti klasične aktivnosti djelovanja na vlasti (glasovanje na izborima i sudjelovanje u aktivnostima političke kampanje), kao i razne druge načine kojima građani mogu biti aktivni i utjecati na procese vladanja.⁹

Verba i Nie fokusiraju pažnju isključivo na participativne aktivnosti kojima građani pokušavaju utjecati na vlasti. Tako se oni ograničavaju na participaciju *vis-à-vis* vlasti, a ne i na onu u raznim institucijama (obitelji, školi, tvornici, itd.) i dobrovoljnim udrugama. Oni se također ograničavaju na aktivnosti “unutar sustava”, tj. na načine utjecaja na politiku koji su općenito priznati kao legalni i legitimni u društvu. Tako oni eliminiraju iz političke participacije različite oblike političkog protesta ili protestnog ponašanja. Vidjet ćemo da su u novije vrijeme mnogi autori upravo ove “protestne aktivnosti” odredili kao ključne za načine utjecaja građana na vlasti u uvjetima povećane demokratizacije demokracije.

Verba i Nie također su isključili iz svoje definicije političke participacije stavove prema participaciji (osjećanje političke kompetencije ili stavove prema demokratskim normama). Oni smatraju da ove psihološke orijentacije prema politici mogu biti važne za participaciju, ali one nisu isto što i sama participacija ili stvarno ponašanje građana kojim oni pokušavaju utjecati na procese vladanja. Tako su oni otvorili pitanje odnosa između političke kulture i političke participacije. Postavlja se, naime, pitanje je li politička participacija sastavnica političke kulture, ako već G. Almond i S. Verba (1963.) definiraju političku kulturu kao sustav orijentacija (vjerovanja) prema politici?

Odmah treba reći da oni u svoju definiciju političke participacije nisu uključili ne samo oblike tzv. protestnih aktivnosti (peticije, demonstracije, štrajkove, itd.), nego

⁸ Verba, S., Nie, N. H., Kim, J., *Participation and Political Equality*, New York: Harper and Row, 1978., str. 75.

⁹ Verba, S., Nie, N. H., 1972., op. cit., str. 3.

nisu u nju uključili ni tzv. civilne (socijalne) aktivnosti ili pasivno i/ili aktivno članstvo u različitim socijalnim udrugama i klubovima građana, tj. sve one aktivnosti u različitim društvenim i nevladinim udrugama koje tvore ono što se u literaturi naziva “civilnim društvom”. Verba i Nie, naime, smatraju da članstvo u udrugama “civilnog društva” ne spada u fenomen političke participacije, kao što različiti elementi političke kulture (shvaćeni kao orijentacije prema politici) također ne spadaju u ovaj fenomen. Teško je, međutim, reći kako članstvo u sindikatima, kao jednoj civilnoj udruzi, te iskazivanje potpore sindikalnim aktivnostima, ne spada u političku participaciju. Upravo sindikati sa svojim aktivnostima vrlo često i učinkovito vrše utjecaj na vlasti i procese odlučivanja. Isto tako, različite stručne ili profesionalne udruge u društvu imaju ne samo zadatak razvijanja struke, već djeluju i interesno (cehovski) radi rješavanja problema zapošljavanja, materijalnog položaja, itd. Sve što smo naveli, dakle, upućuje na konstataciju kako pitanje teorije političke i ukupne socijalne participacije ljudi nije još uvijek precizirano. To je i dalje otvoreno pitanje i zaslužuje sustavnu analizu.

1.2. O tipologiji građanske participacije

Prema svemu sudeći, analiza tipova građanskog djelovanja može pomoći i oko poimanja same političke participacije. U literaturi se često govori o dva osnovna tipa političkog uključivanja ili djelovanja ljudi: o izbornom i izvanizbornom uključivanju. Moguće je, dakle, govoriti o izbornoj i izvanizbornoj političkoj participaciji. Međutim, ovdje je važno najprije vidjeti kako je moguće ukupnu građansku aktivnost ili participaciju definirati i klasificirati. Tako, primjerice, P. McDonough, D. C. Shin i J. A. Moses (1998.) govore o tri tipa građanske aktivnosti: 1. o vezama sa susjedima (dobrosusjedske veze), koje oni smatraju oblicima pretpolitičke participacije, ali i važnim indikatorima društvene povezanosti i društvene integracije; 2. o civilnim (socijalnim) aktivnostima ili aktivnostima “civilnog društva”, koje obuhvaćaju aktivno ili pasivno članstvo u dobrovoljnim udrugama ili različitim socijalnim grupama; i 3. o političkoj participaciji kao najvišem stupnju javnog djelovanja ljudi¹⁰. Nije, međutim, jasno zašto uz susjedske veze nisu uključene i prijateljske veze ljudi u društvu. Smatramo, naime, da je ovo primjerena klasifikacija građanskih aktivnosti, a nas ovdje zanimaju prije svega oblici političke participacije.

O civilnim aktivnostima ili aktivnostima “civilnog društva” ovdje nećemo raspravljati, ali treba reći da postoji prilično neujednačena metodologija definiranja takvih uduga. Tako, na primjer, dok jedni članstvo u političkim strankama uključuju u takve aktivnosti, drugi to ne čine; dok neki sudjelovanje u nevladinim udrugama, kao što su udruge za kontrolu izbora, uključuju u aktivnosti civilnog društva, drugi to ne čine ili jednostavno tih uduga nema u njihovim klasifikacijama. Može se dakle sa sigurnošću reći kako postoji šarenilo oko identifikacije i klasifikacije “civilnih aktivnosti”. Još uvijek nije ostvarena ni terminološka standardizacija u ovom području¹¹.

¹⁰ McDonough, P., Shin, D. C., Moses, J. A., Democratization and Participation: Comparing Spain, Brazil, and Korea, *The Journal of Politics*, Vol. 60, br. 4, 1998., str. 924.

¹¹ Usporediti, primjerice, Verba, S., Nie, N. H., 1972., op. cit., str. 42., i McDonough, P. i dr., 1998., op. cit., str. 925-927.

Ako, pak, političku participaciju odredimo kao skup aktivnosti kojima građani mogu utjecati na politiku i vlasti, ipak se postavlja pitanje ne samo koje su to aktivnosti nego i koje utjecaje na politiku i vlasti građani mogu ostvarivati. Čini nam se da je to važno pitanje i da ono može odrediti smisleniji pristup definiranju i klasificiranju političke participacije. Svaka bi, naime, analiza pokazala kako građani mogu vršiti tri funkcije utjecaja na politiku i vlasti: izbornu-potpornu (konstituirajuću i stabilizirajuću), zahtjevno-potražnu i kontrolno-kritičku funkciju. Čini se da su u literaturi najviše razrađene prve dvije funkcije i načini aktivnosti kojima građani ostvaruju ove dvije funkcije, dok treća funkcija još uvijek nije tako sustavno operacionalizirana ili empirijski istraživana.

Postoje različiti pokušaji tipologizacije političke aktivnosti građana. Jednu zanimljivu dali su i G. Parry, G. Moyser i N. Day (1992.) u svome djelu o političkoj participaciji i demokraciji u Britaniji. Njihova tipologija razlikuje sljedeće kategorije političke participacije: glasovanje na izborima, stranačku kampanju, kontaktiranje političara ili službenika, grupne aktivnosti i protestiranje¹². Ova posljednja kategorija čini osnovu za mjeru političkog djelovanja, koju je najprije razradio A. Marsh¹³, a koja se često dijeli u tri mjere: jednu čine aktivnosti “legalnog djelovanja”, drugu aktivnosti “civilne neposlušnosti”, i treću aktivnosti “nasilja”. Tako Parry sa suradnicima razlikuje u glasovanju, kao najraširenijoj političkoj aktivnosti, opće, lokalno i europsko glasovanje; u stranačku kampanju svrstava aktivnosti kao što su pohađanje skupova, osnivanje fondova, agitiranje i administriranje; kontaktiranje razrađuju prema razinama ostvarenih kontakata (s vjećnikom, gradonačelnikom, zastupnikom ili državnim službenikom); grupne aktivnosti dijeli prema pripadnosti grupi (neformalnoj, organiziranoj) i aktivnosti u grupi; protestiranje dijeli u devet kategorija aktivnosti: potpisivanje peticija, pohađanje protestnih skupova, organiziranje peticija, politički štrajkovi, protestni marševi, politički bojkoti, kontaktiranje medija, blokiranje prometa i fizičko nasilje. Upravo ovaj posljednji tip političke participacije (protestiranje) neki autori, kao što smo rekli, dijele u tri vrste – u “legalne aktivnosti”, u aktivnosti “građanske neposlušnosti” i u aktivnosti “nasilja”.

Međutim, Verba i Nie (1972.) u svome temeljnom i već klasičnom djelu o političkoj participaciji još uvijek nisu “protestiranje” uključili u svoju tipologiju političke participacije. Oni su, naime, na osnovi trinaest različitih političkih aktivnosti građana teorijski i empirijski definirali samo četiri temeljna tipa političke participacije: jedan tip čine aktivnosti *političke kampanje* (pohađanje političkih skupova, uvjeravanje drugih kako da glasuju, aktivnosti u radu stranke ili za kandidata, novčana potpora za stranku ili kandidata); *aktivnosti glasovanja* na izborima (glasovanje za predsjednika države i učestalost glasovanja na lokalnim izborima); *komunalne aktivnosti* (rad s drugima na lokalnim problemima, formiranje grupa za rješavanje komunalnih problema, aktivno članstvo u komunalnim organizacijama); *individualni kontakti* (kontaktiranje lokalnih dužnosnika, kontaktiranje državnih i nacionalnih dužnosnika)¹⁴. Vidi se, dakle, da nema

¹² Parry, G., Moyser, G., Day, N., *Political Participation and Democracy in Britain*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

¹³ Marsh, A., *Protest and Political Consciousness*, London, Sage, 1977.

¹⁴ Verba, S., Nie, N. H., 1972., op. cit., str. 58-75.

bitnije razlike između navedenih klasifikacija, osim činjenice da Verba i Nie u svojoj klasifikaciji nemaju kategoriju “protestnog ponašanja”.

Možda se ova činjenica može objasniti uvidom u genezu razvoja političke kulture. Dok su G. Almond i S. Verba (1963.) bili zainteresirani za političku kulturu kao faktor stabilnosti demokracije¹⁵, kasnije su autori uvidjeli, osobito pod utjecajem događaja iz 1960-ih, važnost protestnih aktivnosti i protestnog potencijala građana. Treba, međutim, razlikovati ova dva pojma, jer se često različito rabe u literaturi. A. Marsh (1979.) je prvi razradio bateriju pitanja kojom se mjerio tzv. “protestni potencijal” ljudi, koji je obuhvatio aktivnosti kao što su potpisivanje peticija, demonstriranje, nasilje i sl. Međutim, istraživanja nisu pokazala da postoji značajnija korelacija između “protestnog potencijala” (spremnosti na djelovanje pod određenim uvjetima) i stvarnog djelovanja¹⁶. To, prema mišljenju R. Topfa (1995.), ne bi trebalo umanjiti značenje indeksa o “protestnom potencijalu”, jer on reflektira političku kulturu građana ili njihovu svijest o političkoj obvezi, tj. što bi trebali učiniti, a ne samo ono što su činili ili što će eventualno učiniti¹⁷.

Zanimljiv je još jedan pokušaj razrade samih modela političkog djelovanja. Ovaj pokušaj se ne temelji na razradi vrsta političkih aktivnosti (glasovanje, kampanja, itd.), koliko se temelji na objašnjavanju *racionalne* političkog djelovanja. Te modele političkog djelovanja pokušali su razraditi M. Kaase i S. H. Barnes (1979.) na osnovi razlikovanja između modernističke i postmodernističke koncepcije političkog djelovanja ljudi. Modernističko djelovanje je racionalno utemeljeno, jer uvijek ima cilj koji želi ostvariti (na primjer, socijalnu sigurnost, pravdu ili poduzetničko takmičenje, različitost i sl.), pa se u literaturi određuje kao *instrumentalno* djelovanje. Postmodernističko djelovanje, pak, nema tako jasnu racionalu, jer je cilj toga djelovanja prije svega izraziti sebe (sloboda izražavanja) i postići višu kvalitetu življenja (humanizacija odnosa), te osobnost životnih stilova. J. R. Gibbins i B. Reimer (1995.) vrlo su dobro opisali razlike između modernizma i postmodernizma, pa čak i razlike između Ingelhartove koncepcije postmaterijalizma i postmodernizma. Dok su modernisti odani statusu i klasi, formuli sredstva-ciljevi, postmodernisti su odani logici “sada i odmah”, promjeni i razlici, osjećanjima i životnim stilovima, jednom riječju – odani su “kulturi ekspresivizma”. A pod ekspresivizmom oni misle na želje da se stalno “aktualiziraju samokonstrukcije ili identiteti”, da se “ja” u svim njegovim aspektima (tjelesnom, estetskom, materijalnom, itd.) shvati kao “mogućnost”, a ne kao “datost” ili “definiranost”¹⁸, itd. Oni razlikuju i postmaterijaliste od postmodernista. Postmaterijalisti nastoje na samorealizaciji, ispunjenje na razvojnoj ljestvici, orijentirani su na budućnost, na napredak, itd.; dakle, nisu orijentirani hedonistički, dok postmodernisti traže neposredno, sadašnje, nemaju sugla-

¹⁵ Almond, G., Verba, S., *The Civic Culture*, Princeton Univ. Press, 1963., str. 493-497.

¹⁶ Jennings, M. K. et. al., *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*, Berlin, de Gruyter, 1989.

¹⁷ Topf, R., Beyond Electoral Participation, u H. D. Klingemann, D. Fuchs (ur.), *Citizens and the State*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 58.

¹⁸ Gibbins, J. R., Reimer, B., Postmodernism, u Deth, J. W., Scarbrough, E., *The Impact of Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 310-312.

snost o modelima ponašanja, identitetima i budućnosti – oni su hedonisti, jer im je akcent na uživanju života, na životnom stilu, imageu, eksperesiji, itd.

Ovdje je, međutim, važno reći da su Kaase i Barnes kombiniranjem političkog interesa ljudi (zainteresiranosti za politiku) i orijentacije na djelovanje razradili četiri modela političkog djelovanja: 1. *model političke apatije* (ljudi bez interesa i bez djelovanja); 2. *model političke pasivnosti* (*political detachment*: ljudi s interesom, ali bez djelovanja); 3. *model ekspresivnog djelovanja* (bez interesa, ali s djelovanjem); 4. *model instrumentalnog djelovanja* (interes + djelovanje). Vidi se, dakle, da je politička apatija stanje u kojem pojedinci nemaju ni interesa za politiku, niti iskazuju želju za djelovanjem, niti djeluju na bilo koji način. Politička pasivnost je model u kojem pojedinci iskazuju interes za politiku, ali ne pokazuju želju za djelovanjem i uopće ne djeluju nikako – to je stanje političke zdvojnosti i pasivnosti. Ekspresivni aktivist ne pokazuje politički interes, ali on djeluje politički u ime slobode govora, izražavanja, autonomije, ekologije, itd. Instrumentalni aktivist ima politički interes i ujedno djeluje u skladu s tim interesom – zato je ovo model interesnog djelovanja (ostvariti socijalni status i sigurnost, materijalni status, itd.). Ovi modeli, međutim, više služe za objašnjavanje racionalne političkog djelovanja, nego za objašnjavanje samih tipova političke participacije na osnovi različitih oblika političkog ponašanja. Sami autori kažu kako bi kombinacija političkog uključenja (*political involvement*) i političkog djelovanja (*political action*) dala osnovu za razumijevanje “ravnoteže racionalno/instrumentalnih *versus* ekspresivnih političkih stilova”¹⁹ u različitim zemljama. Oni smatraju da je ravnoteža između ova dva stila djelovanja (instrumentalnog i ekspresivnog) bitan uvjet za održavanje stabilnosti demokracije. Njihovo je istraživanje jasno pokazalo da instrumentalno i ekspresivno političko djelovanje dominiraju u ispitanim zemljama (Austriji, Njemačkoj, SAD-u, Britaniji i Nizozemskoj) u odnosu prema političkoj apatiji i političkoj pasivnosti, kao dva zasebna stila (načina) djelovanja. Međutim, instrumentalno političko djelovanje značajno je prevladavalo ekspresivno djelovanje u svim zemljama. Odnos instrumentalnog i ekspresivnog djelovanja važan je za testiranje postmodernističke teze da će ubuduće doći do porasta političke apatije i hedonističkog djelovanja, te do opadanja instrumentalnog političkog djelovanja. Istraživanja R. Topfa (1995.) također su potvrdila prevlast instrumentalnog djelovanja u Zapadnoj Europi nad svim ostalim oblicima djelovanja. Tako je 1990. u Zapadnoj Europi (14 zemalja) politička apatija bila zastupljena sa 29%, politička pasivnost sa 11%, ekspresivno djelovanje sa 24%, te instrumentalno djelovanje sa 35%. Iz ovih je podataka Topf zaključio kako instrumentalno djelovanje ostaje dominantan model političkog djelovanja u zemljama zapadne Europe²⁰, što je bitan uvjet za održavanje stabilnosti poretka.

Ovdje je, međutim, važnija jedna druga tipologija političkog djelovanja (političko akcionog repertoara), koju su razradili M. Kaase i A. Marsh (1979.). Oni su, naime, određenim postupkom kombiniranja konvencionalnih političkih aktivnosti (koje su hijerarhijski poredane na Guttmanovoj ljestvici) i nekonvencionalnih aktivnosti (tj. protestnog potencijala), koje su također empirijski definirane Guttmanovom ljestvicom,

¹⁹ Kaase, M., Barnes, S. H., In Conclusion: The Future of Political Protest in Western Democracies, u Barnes, S. H., Kaase, M. (ur.), *Political Action*, 1979., op. cit., str. 527.

²⁰ Topf, R., 1995., op. cit., str. 75.

došli do određene tipologije političko akcionog repertoara ljudi. Konvencionalna politička participacija obuhvatila je aktivnosti koje su Guttmanovim postupkom skaliranja poredane sljedećim redom: odsutnost bilo koje aktivnosti (0), čita o politici u novinama (1), razgovara o politici s prijateljima (2), radi s drugima u zajednici (3), radi za političku stranku ili kandidata (4), uvjerava druge da glasuju za određenu stranku (5), pohađa političke skupove (6) i kontaktira javne dužnosnike (7). Protestni potencijal bio je stupnjevan ovako: nijedna aktivnost (0), potpisivanje peticija (1), pohađanje zakonitih demonstracija (2), pridruživanje bojkotima (3), odbijanje plaćanja rente ili poreza (4), zaposjedanje zgrada ili tvornica (5), blokiranje prometa uličnim demonstracijama (6), pridruživanje divljim štrajkovima (7). Autori su utvrdili da aktivnosti na ljestvici od 4 do 7 definiraju visok protestni potencijal i jaku konvencionalnu političku participaciju.

Kombiniranjem pozicija ispitanika na jednoj i drugoj ljestvici došli su do zaključka kako je moguće utvrditi pet tipova političke aktivnosti ili pet tipova participanata, a to su: 1. neaktivni, 2. konformisti, 3. reformisti, 4. aktivisti i 5. protesteri (prosvjednici). *Neaktivisti* su potpuno jasna kategorija: u najboljem slučaju oni će čitati o politici u novinama i možda potpisati peticije, ako se to od njih traži; oni su uglavnom potpuno neaktivni. *Konformisti* idu dalje duž konvencionalne participacije na rečenoj ljestvici – neki od njih će čak participirati u kampanji, ali oni neće prihvatiti izravno političko djelovanje (tj. protestno djelovanje). *Reformisti* će također djelovati konvencionalno, ali će oni širiti svoj politički repertoar na legalne oblike protesta (peticije, demonstracije, pa čak i bojkote). *Aktivisti* će prakticirati sve oblike konvencionalne participacije, a neki od njih čak i nelegalne oblike protesta (divlje štrajkove). I napokon, *protesteri* (prosvjednici) će sudjelovati u različitim oblicima protestnih aktivnosti (naročito legalnim, često i ilegalnim), ali oni neće sudjelovati u konvencionalnim aktivnostima – oni su zapravo antikonvencionalisti. Vrijedi ovdje spomenuti da su isti istraživači utvrdili u pet ispitanih zemalja Europe i SAD-a da se postotak protestira kreće negdje između 19% (Austrija) i 32% (Nizozemska), dok se postotak aktivista (to bi trebao biti idealni tip participanta) kreće između 6% (Austrija) i oko 19% (Nizozemska), itd.; postotak reformista je između 20% (Nizozemska) i čak 36% (SAD); postotak konformista je između 11% (Nizozemska) i 19% (Austrija), i konačno postotak neaktivnih je između 12% (SAD) i 35% (Austrija)²¹. Prema tome, Austrija je specifična – ima najviše neaktivnih, ali i najmanje aktivista i protesta. Treba spomenuti da je ovdje protestni potencijal mjeran više u smislu namjere (intencije), a ne toliko stvarnog djelovanja, dok je konvencionalna politička participacija izraz učestalosti sudjelovanja u navedenim aktima političke participacije.

1.3. O dimenzijama političke participacije

S. Verba i N. H. Nie (1972.) uočili su da je za puno razumijevanje i analizu modela političke participacije (glasovanja, kampanje, individualnih kontakata, kooperativnih aktivnosti) nužno definirati dimenzije, kako ih oni nazivaju, ove participacije. Oni su, naime, uočili da je svaki tip političke participacije moguće razlikovati s obzirom na nekoliko dimenzija te pojave. Zapravo, oni navode četiri osnovne dimenzije participacije,

²¹ Kaase, M., Marsh, A., Political Action Repertory, u Kaase, M., Barnes, S. H., 1979., op. cit., str. 155.

koje se razlikuju prema *tipu utjecaja* svakog modela participacije (tj. prema količini ostvarenog “pritiska” na lidere ili mogućnosti informiranja ili komuniciranja vlastitih zahtjeva prema nositeljima vlasti), zatim prema *opsegu posljedica* (tj. utječu li modeli participacije na realizaciju “općeg dobra” ili partikularnih interesa), prema *količini konflikta* (tj. izazivaju li modeli participacije veće ili manje konflikte u procesima komuniciranja interesa), te prema *količini inicijative* (tj. zahtijevaju li modeli participacije više ili manje inicijative od građana). Oni su to prikazali i tablično (Tablica 1.).

Tablica 1: Modeli i dimenzije političke participacije

Modeli aktivnosti:	Dimenzije:			
	Pritisaka/informativnosti	Konflikta	Posljedica	Inicijative
Glasovanje	Visok/niska inform.	Konfliktno	Kolektivne	Malo
Aktivnosti kampanje	Visok/niska-visoka	Konfliktne	Kolektivne	Prilično
Kooperativne aktivnosti	Nizak-visok/visoka	Obično nekonfliktne	Kolektivne	Prilično/ mnogo
Individualni kontakti	Nizak/visoka inform.	Nekonfliktni	Kolektivne/partikularne	Mnogo

Izvor: Verba, Nie, 1972. (dopunjeni model)

Iz ove je tablice očito da se prva dva modela aktivnosti odnose na izborne (elektoralne) aktivnosti, a posljednja dva na izvanizborne aktivnosti²². Dalje je jasno da svaki model aktivnosti može zauzeti odgovarajuće mjesto na četiri, odnosno pet navedenih dimenzija. Tako, na primjer, glasovanje kao najrašireniji oblik građanske aktivnosti sadrži visok pritisak na stranke i kandidate, ali nisku informativnost, jer glasovanje ne zahtijeva naročitu informiranost da bi se moglo ostvariti. Glasovanje je dalje vrlo konfliktna aktivnost, jer izaziva podjele u društvu, čak i sukobe, a svaki pojedinac mora u činu glasovanja izabrati određenu stranu. Ono dalje izaziva kolektivne posljedice, jer se rezultati glasovanja, tj. izbora odražavaju na sve građane – posljedice su, dakle, opće ili kolektivne. U činu glasovanja inicijativa građana je niska – glasovanje zapravo ne zahtijeva inicijativu, kao recimo individualni kontakti s političarima, već samo odluku hoće li ili neće izaći na izbore.

Promotrimo, primjerice, još kooperativne aktivnosti. Ove aktivnosti mogu ostvariti nizak, ali i visok pritisak na lidere, i one su vrlo informativne (vrlo dobro prenose zahtjeve građana). One su obično nekonfliktne, jer zahtijevaju suradnju aktera oko istih ciljeva, obično izazivaju kolektivne posljedice, tj. reakcije političara izazivaju opće, a

²² Ovaj predloženi model odnosa između modela i dimenzija participacije samo je dopunjeni model koji su 1972. g. razradili S. Verba i N. H. Nie u već citiranoj knjizi o političkoj participaciji u Americi (str. 54.).

ne samo partikularne posljedice. Zahtijeva se dosta ili mnogo inicijative od onih koji provode ovakve aktivnosti, jer kooperacija (primjerice, organiziranje peticija) zahtijeva dosta rada i suradnje s pojedincima ili skupinama koji imaju iste ciljeve ili interese, itd.

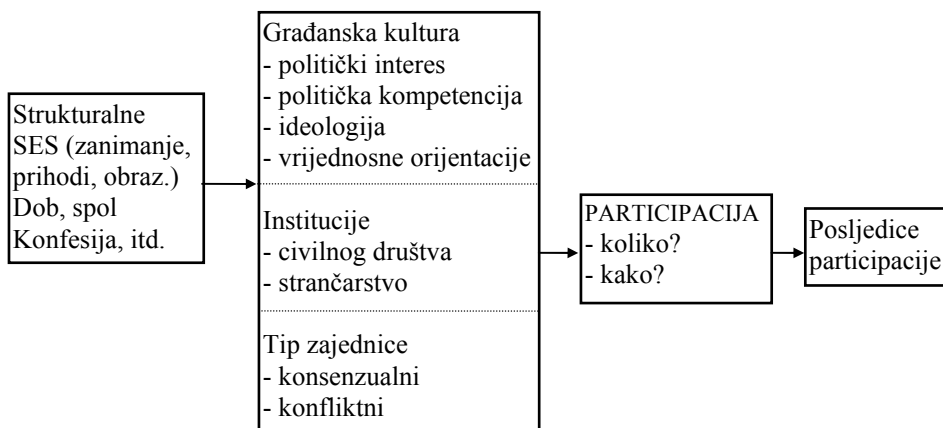
O ostalim modelima (načinima) aktivnosti i njima pripadajućim dimenzijama svakto se može informirati iz navedene tablice. Ove dimenzije, pak, informiraju nas o participativnom potencijalu svakog modela aktivnosti i o naporima koje pojedinci moraju snositi za njihovo ostvarivanje. S. Verba i N. H. Nie, pak, smatraju da su navedeni modeli političke aktivnosti značajno različiti načini na koje pojedini građani pokušavaju utjecati na vlasti, i to prije svega zbog navedenih dimenzija koje ih obilježavaju. Dakle, navedene dimenzije i njihove specifičnosti u odnosu prema navedenim modelima aktivnosti jesu one pojave koje navedenim aktivnostima daju, rekao bih, dodatnu različitost i potencijalnu snagu u procesima ostvarivanja utjecaja na vlasti. Zato je potrebno ove dimenzije razumjeti kao osobine koje se različito iskazuju u različitim modelima aktivnosti građana, te koje kao takve daju tim aktivnostima različite potencijale u ostvarivanju političkog utjecaja, a znamo da je bit političke participacije u cjelini upravo ostvarivanje utjecaja na vlasti i procese “vladanja”.

1.4. Modeli analize političke participacije

Postavlja se, naime, pitanje kako razraditi jedan konzistentni model političke participacije, koji bi obuhvatio unutrašnju strukturu same participacije, njezine determinante i konzekvencije ili posljedice. Čini nam se da su dosad jedan takav model najbolje razradili S. Verba i N. H. Nie još 1972. Oni su, naime, razradili dva modela političke participacije: standardni socioekonomski model i puni model političke participacije. Ovi modeli su potrebni kako bi se odgovorilo na pitanje zašto neki građani participiraju, a drugi ne, zašto neki to rade na jedan način, a drugi na neki drugi način, itd. Postoje različiti odgovori zašto je tome tako. Treba, dakle, sustavno odgovoriti na nekoliko pitanja – zašto građani participiraju, na koji način to čine i zbog čega to čine, te koliko su u tome učinkoviti. Za odgovore na ta pitanja potrebno je razraditi model političke participacije.

Standardni socioekonomski model (SES model) polazi od toga da socijalni status pojedinaca (zanimanje, obrazovanje, prihodi) determinira koliko će i kako netko participirati, te s koliko učinka. Međutim, kako SES model obično ne djeluje sam na količinu, načine i učinke participacije, već je njegov utjecaj posredovan drugim varijablama, kao što su “građanske orijentacije” (politička kompetencija, politički interes, svijest o problemima, itd.), članstvo i aktivnost u udrugama “civilnog društva”, stranačka pripadnost i stranački identiteti i ideologije, potrebno je taj osnovni model nadopuniti navedenim “posredujućim varijablama”. Možda bi taj puni ili potpuniji model političke participacije mogli prikazati i grafički ovako:

Graf. 1: Puni model političke participacije

Navedeni puni model političke participacije polazi od standardnog socioekonomskog ili potpunijeg strukturalnog modela, koji obuhvaća SES varijable (zanimanje, obrazovanje i prihode), zatim dob (položaj u životnom krugu), spol, religioznu pripadnost, te ako je potrebno i rasnu pripadnost. Istraživanja S. Verbe i N. H. Nie pokazala su da originalne SES varijable imaju značajnog utjecaja na količinu i načine participacije, ali da se taj utjecaj značajno smanjuje ukoliko je posredovan varijablama građanske političke kulture (“građanskim orijentacijama”), te ostalim navedenim varijablama, kao što su članstvo i aktivnosti u organizacijama civilnog društva te strančarstvo. Tip zajednice, tj. je li zajednica više konsenzualna ili konfliktna, ovisi o stupnju slaganja između građana i lidera, te između samih građana, o društvenim problemima i njihovoj važnosti za procese odlučivanja. Istraživanja su, naime, pokazala kako u konsenzualnim zajednicama lideri postaju više responzivni na zahtjeve građana i njihove političke preferencije.

Taj model odgovara modelu za analizu “stare” i “nove” politike koji je razradio C. Offe. Ovaj autor, naime, smatra da se paradigma “stare” i “nove” politike može analizirati pomoću četiri političke dimenzije, a to su: 1. akteri politike, 2. problemi politike, 3. vrijednosne orijentacije i 4. načini političkog djelovanja²³. Akteri politike se mijenjaju, tj. njihovo djelovanje nije utemeljeno samo na klasnoj osnovi, mijenjaju se i preferencije društvenih problema, a što se tiče vrijednosnih orijentacija promjena ide od materijalizma u smjeru postmaterijalizma, te se načini djelovanja više ne temelje samo na grupama za pritiske ili korporativizmu, već se kreću u smjeru “protestnih aktivnosti”, različitih inicijativa, itd. U paradigmi “stare politike” SES (socioekonomski status: zanimanje, obrazovanje, zarade) važniji je za objašnjavanje političkog djelovanja ljudi i

²³ Offe, C., *New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics*, *Social Research*, Vol. 52, 1985., str. 817-868.

različitih skupina, dok u paradigmi “nove politike” ta uloga sve više pripada različitim vrijednosnim orijentacijama – napose postmaterijalističkim vrijednostima.

Istraživanja su, naime, pokazala da je u Zapadnoj Europi došlo do stabilizacije izbornih aktivnosti, ali i do porasta izvanizbornih aktivnosti građana. Analize pokazuju da obrazovanje, spol, dob (dakle, klasične sociodemografske varijable) imaju značajan utjecaj na političku participaciju građana, ali tako da ove varijable postaju sve manje značajne tijekom vremena (u posljednjim dekadama)²⁴. Istraživanja P. Gundelacha (1995.) također pokazuju da je došlo do očitog porasta “protestnih aktivnosti” (potpisivanje peticija, demonstracije, bojkoti i blokiranje zgrada) u Zapadnoj Europi između 1974. i 1990. Porast je čak za neke zemlje vrlo velik. Tako je 1990. u većini zemalja od 20 do 25% građana sudjelovalo u dvije ili više aktivnosti, osim u Španjolskoj (samo 11%) – porast je bio u prosjeku čak oko 10% prema 1981. godini²⁵. Postavlja se logično pitanje, kako objasniti ove promjene: starom paradigmom – zbog promjena u socijalnim okolnostima, ili novom paradigmom – zbog promjena u vrijednosnim orijentacijama ljudi? Zato se u analizu uvode najmanje dvije skupine varijabli: socijalne varijable (spol, dob, obrazovanje, zanimanje) i različite (tradicionalne i netradicionalne) vrijednosne orijentacije, kako bi se objasnilo što i kako utječe na promjene u participativnim aktivnostima građana.

Ako se malo bolje pogleda model participacije koji smo prikazali grafički, a koji slijedi temeljna rješenja koja su dali Verba i Nie 1972. godine, te ovaj za analizu odnosa između stare i nove politike C. Offea iz 1985., onda postaje jasno da nema bitnije razlike između ovih modela, osim u nijansama. U svakom slučaju, prvonavedeni model je precizniji i s obzirom na temeljnu namjeru, a to je analiza strukture, determinanti i posljedica političke participacije građana. Očito je, dakle, da jedan puni model političke participacije mora obuhvatiti sociodemografske varijable, zatim vrijednosne orijentacije građana (ovdje su navedene samo neke), njihovu institucionalnu pripadnost (stranačku i civilnu), preferencije problema (*policy*-preferencije), tip zajednice (konsenzualni ili konfliktni), načine participacije te posljedice participacije (responzivnost lidera na zahtjeve građana). Jedino se tako može dobiti potpunija i znanstveno utemeljena slika o strukturi i distribuciji političke participacije, o njezinim primarnim i sekundarnim determinacijama (uvjetovanostima), te o političkim konzekvencijama takve participacije, tj. utječe li participacija, s obzirom na svoja izvorna obilježja, na razvoj političke i socijalne jednakosti građana ili pak na podržavanje (reproduciranje) osnovnoga socioekonomskog (klasno ili staleški utemeljenog) raskola u društvu?

2. Empirijska analiza političke participacije

Empirijska analiza političke participacije može se ostvariti prema već razrađenom modelu analize ove pojave. Međutim, za to je potrebno više studija. Čak i sustavniji pregled, pa i na vrlo sažeti način, čitavog niza relevantnih rezultata o pojedinim

²⁴ Topf, R., 1995., op. cit., str. 70-71.

²⁵ Gundelach, P., Grass-Roots Activity, u Deth, J. W., Scarbrough, E., *The Impact of Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 423.

aspektima političke participacije u navedenim zemljama u svijetu zahtijevao bi također nekoliko radova. Kako, dakle, pristupiti pregledu i analizi ove pojave? Izlaz je u reduciranom pristupu. Tome svakako pridonosi i činjenica da smo se mi u našem empirijskom istraživanju političke kulture hrvatskih studenata samo djelomično fokusirali na istraživanje političke participacije. Dakle, u našem istraživanju postoje dva ograničenja: prvo, mi smo istraživanje proveli samo na uzorku hrvatskih studenata²⁶ i, drugo, naš fokus nije bio na političkoj participaciji kao zasebnom fenomenu, nego na političkoj kulturi u širem smislu riječi. Prema tome, raspolažemo s ograničenim brojem informacija o političkoj participaciji studenata, što svakako utječe na mogućnosti analize i komparacije naših rezultata s onima koje možemo naći u svjetskoj literaturi.

Ovdje ćemo se, prije svega, usmjeriti na istraživanje jednog tipa političke participacije studenata, a to je tip “protestnog ponašanja”. Fokusiramo se na ovaj model aktivnosti, iako ćemo zahvatiti i neke druge tipove (izborna ponašanje), iz nekoliko razloga: prvo, mnoga istraživanja u Europi pokazuju da je u posljednje vrijeme došlo do stabilizacije u elektoralnoj participaciji građana (glasovanje na izborima); drugo, da se fokus pažnje pomiče s konvencionalnih oblika participacije (glasovanje, stranačka kampanja i sl.) na protestno ponašanje ljudi; treće, istraživanja pokazuju da su oblici protestnog ponašanja izgleda najbolji indikatori političke i građanske participacije u cjelini, itd.

Što se tiče izborne participacije, tj. glasovanja na izborima (izlaska na izbore), istraživanja pokazuju da je u Zapadnoj Europi, primjerice, između 1979. i 1990., u gotovo svim zemljama izlazak na nacionalne izbore bio iznad 70% , ali da se taj postotak kreće između 66 i 90% (ovisno o zemlji) – na primjer, u Francuskoj 1989. oko 66%, u Španjolskoj oko 70%, a u Belgiji oko 94%. Istraživanja pokazuju kako je u većini zemalja došlo gotovo do stabilizacije razine izlaska na izbore²⁷, iako se u nekim zemljama opaža trend značajnijeg opadanja (na primjer, u Francuskoj i Grčkoj)²⁸. U nas, da spomenemo, na posljednjim izborima (2000.) za zastupnički dom Hrvatskog državnog Sabora izašlo je oko 78% građana.

Istraživanja S. Borga (1995.) pokazuju da vrijednosni model (materijalizam-postmaterijalizam, religioznost-sekularnost) ima relativno malo utjecaja na izlazak na izbore (objašnjava između 3 i 15% varijance, ovisno o zemlji), dok puni model (koji uključuje i dob, spol, obrazovanje, prihode) objašnjava puno više varijance (ovisno o zemlji između 10 i 31%). Pri tome, materijalizam-postmaterijalizam objašnjava puno manje varijance, dok nešto više (s negativnim predznakom) objašnjava religiozno-sekularna orijentacija²⁹.

²⁶ Istraživanje je provedeno 1998.-99. na uzorku od oko 860 studenata iz različitih područja znanosti na splitskom i zagrebačkom Sveučilištu. Financijski razlozi uvjetovali su ovako ograničeno istraživanje.

²⁷ Topf, R., Electoral Participation, u Klingemann, H., Fuchs, D., *Citizens and the State*, Univ. Oxford Press, 1995., str. 41.

²⁸ Borg, S., Electoral Participation, u Deth, J. W., Scarbrough, E. (ur.), *The Impact of Value*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 447.

²⁹ Borg, S., 1995., op. cit., str. 449.

Zbog mogućnosti izvjesne komparacije rezultata istraživanja analizu ćemo podesiti prema onoj koju je u svojim istraživanjima protestnih aktivnosti u Europi koristio P. Gundelach. Najprije ćemo prikazati distribuciju protestnih aktivnosti, tj. “grass-roots” aktivnosti, kako ih naziva Gundelach, za građane i studente u 1990. godini u zemljama zapadne Europe i za hrvatske studente iz 1998./99.

Tablica 2: Zastupljenost “protestnih aktivnosti” u Zapadnoj Europi i u hrvatskih studenata (postotak)

Zemlje:	1981. (svi)	1990. (svi)	1990. (studenti)
Danska	15	25	29
Island	14	24	54
Norveška	19	21	33
Švicarska	16	28	–
Belgija	10	22	30
Britanija	12	20	44
Njemačka	13	20	55
Irska	11	16	35
Nizozemska	11	23	27
Francuska	24	31	37
Italija	18	27	34
Španjolska	14	11	18
Hrvatska (1999.)	–	–	17

Izvor za zemlje Zapadne Europe vidjeti Gundelach, 1995.; Podaci su postoci onih koji su sudjelovali u dvije ili više aktivnosti (potpisivanje peticija, pohađanje demonstracija, pridruživanje bojkotima, zauzimanje zgrada ili tvornica), dok su u hrvatskom uzorku analizirane još dvije aktivnosti (neslužbeni štrajkovi i blokiranje prometa).

Ovi podaci (Tablica 2.) jasno informiraju o značajnom porastu “protestnih aktivnosti u zemljama zapadne Europe od 1981. do 1990. godine. Iako ovdje nisu izneseni i podaci za studente iz 1981. godine, ali je činjenica da je i kod ove populacije opažen porast tih aktivnosti, makar je u nekim zemljama došlo i do znatnog pada (Danska, Norveška, Španjolska). Opažamo također da su studenti u svim zemljama, a u nekima enormno, aktivniji od populacije građana u cjelini. Na žalost, hrvatski studenti pokazuju nizak stupanj participacije (oni koji su izjavili da su sudjelovali barem u dvije od šest aktivnosti) i tako se mogu svrstati jedino u skupinu studenata u Španjolskoj u kojoj i građani participiraju vrlo malo. Zašto je participacija (članstvo u dobrovoljnim udruženjima i politička participacija) u Španjolskoj niža nego recimo u neki drugim zemljama (Brazilu i Koreji) – tim pitanjem posebno su se bavili znanstvenici kao P. McDonough, D. Shin, J. Moises (1998.). Njihova analiza je kompleksna, ali su oni uvjereni, na osnovi svojih podataka, da je prije svega religija (religioznost) odgovorna za razlike u niskoj participaciji u Španjolskoj, te za razlike u većoj mjeri u ostale dvije zemlje. Za razliku od drugih faktora, kao što su spol, zaposlenje i obrazovanje, koje li-

nearno objašnjavaju razlike u stupnju participacije u svim zemljama, religija (tj. religioznost) je odgovorna i za različite smjerove veze s participacijom. Oni kažu da se utjecaj religije razlikuje od zemlje do zemlje, dok utjecaj radne snage (zaposlenja) varira u stupnju prije nego u smjeru. Religioznost podupire, tvrde oni, participaciju tamo gdje je veza Crkve i države fragilna ili odsutna (kao u Brazilu i Koreji), tamo gdje je Crkva bila aktivna u poticanju masa protiv autoritarizma³⁰. U Španjolskoj se to nije dogodilo zato što je dugo postojao pomirljiv odnos između Crkve i bivšeg autoritarnog režima. Iako religija ne može objasniti ukupne razlike u participaciji građana, ona je po mišljenju ovih autora najzaslužnija za objašnjavanje međunacionalnih razlika u navedenim zemljama.

Gundelach je našao da su mladi bili najaktivniji u ovim “novim” oblicima političkog ponašanja u Europi i da je porast u tim aktivnostima evidentan u većini zemalja. Obrazovaniji su također aktivniji, te muški u odnosu prema ženama u svim ispitanim zemljama. Međutim, izgleda da ovi faktori ne objašnjavaju međunacionalne razlike, kao što to čine vrijednosne orijentacije. Zato se on posebno zainteresirao za utjecaj pet vrijednosnih orijentacija (materijalizma-postmaterijalizma, lijevog-desnog materijalizma, religiozno-sekularne, političkog i socijalnog libertanizma) na sudjelovanje u protestnim aktivnostima koje je mjerio. Za veze između ovih varijabli koristio je korelaciju (tau-c), jer je ona primjerenija za ovaj slučaj s obzirom na to da su ispitanici bili podijeljeni u dvije kategorije, što se tiče njihova protestnog participiranja (u nijednoj ili jednoj aktivnosti i u dvije ili više aktivnosti). Zbog mogućnosti lakše usporedbe za naš uzorak koristimo isti postupak.

Tablica 3: Korelacije između vrijednosnih orijentacija i protestnih aktivnosti

Zemlje:	Vrijednosne orijentacije:		
	Materijalizam-postmaterijalizam	Lijevi-desni materijalizam	Religiozno-sekularna
Danska	0,21	0,03	0,04
Island	0,14	0,03	0,08
Norveška	0,15	0,06	0,04
Švicarska	0,15	0,02	- 0,03
Belgija	0,22	- 0,01	0,06
Britanija	0,15	0,04	- 0,00
Njemačka	0,27	0,02	0,12
Irska	0,17	0,02	0,10
Nizozemska	0,26	0,06	0,13
Francuska	0,24	0,00	0,09
Italija	0,24	- 0,03	0,18
Španjolska	0,14	- 0,01	0,10
Hrvatska (studenti)	0,10	0,11	0,10

Napomena: Sve korelacije (tau-c) su značajne na razini od 0,05, osim nekoliko najnižih.

³⁰ McDonough, P. i dr., 1998., op. cit., str. 935.

Izvor za zemlje zapadne Europe vidjeti Gundelach, 1995. str. 427.

Ovdje nismo prikazali i utjecaj ostalih vrijednosnih orijentacija koje je Gundelach analizirao, jer za usporedbu ne raspoložemo takvim podacima. Gundelach je pošao od hipoteze da će oni s tradicionalnim vrijednostima (lijevi-desni materijalizam i religioznost) biti manje aktivni u protestnim aktivnostima. R. Inglehart 1990.) nalazi prilično jaku vezu između materijalizma-postmaterijalizma (M-PM) i protestnih aktivnosti. To isto podacima u navedenoj tablici potvrđuje i Gundelach. On konstatira da je materijalizam-postmaterijalizam (M-PM) značajno jače povezan s protestnim aktivnostima u svim zemljama, nego što su to tradicionalne vrijednosti (lijevi-desni materijalizam i religioznost).

Podaci za hrvatske studente, međutim, zanimljivi su iz dva razloga: prvo, materijalizam-postmaterijalizam nije tako jako povezan s protestnim aktivnostima, kao što je to slučaj za građane u europskim zemljama, te drugo, lijevi-desni materijalizam, kao i religiozno-sekularna orijentacija imaju gotovo istu jačinu veze kao i materijalizam-postmaterijalizam. A to znači da su aktivniji oni studenti koji su više postmaterijalistički orijentirani, te oni koji su više sekularno orijentirani, ali i oni, što je zanimljivo, koji su više desno orijentirani, tj. koji više vrednuju slobodu od jednakosti. Ako je, dakle, suditi po ovim rezultatima, čini se da je za aktivnost naših studenata od gotovo jednake važnosti postmaterijalizam, desni materijalizam i sekularizam. Kod njih, dakle, još nije došlo do vrijednosne diferencijacije u odnosu prema sudjelovanju u protestnim aktivnostima, koje nisu učestala pojava. U Europi je očito da “nove vrijednosti” postaju sve važnije za aktiviranje građanskih protestnih aktivnosti, dok u naših studenata to još nije tako, jer još uvijek sve vrijednosne orijentacije djeluju u istom smjeru i jednakom snagom. Vjerujemo da je to u velikoj mjeri rezultat političke situacije i konteksta u našoj zemlji (problemi tranzicije, demokratskog zastoja, pasivnog studiranja, itd.).

2.1. Objašnjenje “protestnog potencijala” i “konvencionalne participacije”

Nas, međutim, ovdje prije svega zanima multivarijantna analiza izvora protestnih aktivnosti (bolje reći protestnog potencijala) studenata. Ovdje nas zanimaju dvije skupine varijabli: jednu skupinu čine tzv. strukturalne varijable (spol, obrazovanje oca, te društveni ili prirodoslovno-tehnički smjer obrazovanja studenata), dok drugu čine varijable političke kulture (vrijednosne orijentacije: religiozno-sekularne, lijevi-desni materijalizam, materijalizam-postmaterijalizam; građanska kompetencija ili subjektivna spremnost za djelovanje; internalna politička efikasnost ili subjektivno osjećanje o sposobnosti za djelovanje; kooperativna kompetencija ili spremnost za djelovanje s drugima u pokušaju rješavanja društvenih problema; politički interes; odnos prema civilnim slobodama, kao što su sloboda govora, pravo na demonstracije, itd.; zadovoljstvo s demokracijom u Hrvatskoj; povjerenje u vladu Hrvatske; te procjena uspješnosti ili performanse hrvatske vlade u rješavanju raznih društvenih problema). Ovo su varijable koje su najčešće ispitivane u pokušajima eksplanacije političke participacije građana.

Tablica 4. Regresijski model analize izvora “protestnog potencijala” i “konvencionalne participacije” hrvatskih studenata

Nezavisne varijable:	Protestni potencijal” bete	“Konvencionalna paticip.” bete
Socijalne varijable:		
Spol (m. - ž.)	-,07*	,04
Obrazovni smjer (društ.-teh.)	-,14*	-,04
Obrazovanje oca	-,00	-,04
Vrijednosne orijentacije:		
Religiozno-sekularna	,06	,02
Lijevi-desni materijalizam	,04	-,04
Materijalizam-postmaterijalizam	,08*	-,02
Građanska kultura:		
Politički interes	,09*	,28*
Politička efikasnost (internalna)	,04	,10*
Građanska kompetencija	,11*	,10*
Civilne slobode	,18*	,02
Kooperativna kompetencija	,03	,04
Performansa sustava:		
Procjena uspješnosti vlade	-,14*	,04
Povjerenje u vladu	-,07	,01
Zadovoljstvo s demokracijom	-,03	-,04

* $p < 0,05$; multiplo R za prvu kolonu = 0,48, kvadrirano R = 0,23 (23% objašnjene varijance); multiplo R za drugu kolonu = 0,39, kvadrirano R = 0,15 (15% objaš. var.)

U Tablici 4. sve nezavisne varijable mogu se podijeliti u četiri skupine: prvu čine tzv. strukturalne ili socijalne varijable, drugu čine vrijednosne orijentacije, treću komponente građanske političke kulture, te četvrtu evaluativne orijentacije prema političkom sustavu (tj. procjene efikasnosti sustava). U literaturi se mogu naći detaljna objašnjenja o mogućoj važnosti navedenih varijabli za objašnjenje političke participacije građana. Već su Verba i Nie (1972.) definirali i objasnili važnost socioekonomskog modela varijabli za političku participaciju građana, koji su oni nazvali standardnim ili osnovnim modelom za objašnjavanje razlika u političkoj participaciji građana. Sve ostale modele varijabli smatrali su dopunskim za objašnjavanje političke participacije.

Verba i Nie su jasno pokazali da je standardni model političke participacije odlučujući za različite modele (tipove) političke participacije, osim za individualno inicirana kontaktiranja. Pokazali su da je veza između SES-a (obrazovanja, prihoda, zanimanja) i ukupne participacije linearna i dosta jaka ($r = 0,37$), dok je veza između SES-a i individualnog kontaktiranja najslabija ($r = 0,07$). Veza između SES-a i ostalih tipova aktivnosti (glasovanja, kampanje i komunalnih aktivnosti) kretala se između $r = 0,27$ i $r = 0,33$. Iz toga su oni zaključili kako se u SAD-u, suprotno često raširenom mišljenju, ipak potvrđuje važnost klasnog modela političke participacije³¹. Oni su, dalje, ispitali i utjecaj građanskih orijentacija (političkog interesa, političke kompetencije, informiranosti o politici i osjećanja kontribucije zajednici) na političku participaciju, ali kao

³¹ Verba, S., Nie, N. H., 1972., op. cit., str. 132-33.

intervenirajućih varijabli između SES-a i participacije. Našli su da građanske orijentacije ne potiru ulogu SES-varijabli, već da ove varijable pojačavaju ulogu građanskih orijentacija, koje onda dodatno pojačavaju političku participaciju građana.

Na žalost, s obzirom na ograničenost našeg uzorka (populacija studenata), mi ovdje ne rasplažemo varijablama koje su važne za definiranje osnovnog ili standardnog modela političke participacije (jer se studenti ne razlikuju po obrazovanju, zanimanju, itd.). Ovdje smo, međutim, učinili ono što smo najviše mogli. Tako smo u kompleksni model političke participacije studenata uključili neke relevantne socijalne varijable (spol, obrazovni smjer studenata – društveni ili prirodoslovno-tehnički, te obrazovanje oca kao važan indikator socijalnog statusa studenata); zatim standardne vrijednosne orijentacije (dvije tradicionalne: religiozno-sekularnu i lijevi-desni materijalizam; te jednu suvremenu materijalizam-postmaterijalizam, u kojoj postmaterijalisti tendiraju potrebama višeg reda, samoaktualizaciji, a materijalisti uglavnom sigurnosnim i zaštitnim vrijednostima života); slijede tzv. građanske orijentacije koje obuhvaćaju indekse o političkom interesu studenata, o njihovoj političkoj kompetenciji (svijesti o sposobnosti za političko djelovanje), građanskoj kompetenciji (osjećanju spremnosti na političko djelovanje na lokalnoj i nacionalnoj razini), stavove prema civilnim slobodama (slobodi djelovanja, slobodi govora, slobodi mišljenja i slobodi demonstriranja), te pokazatelje o kooperativnoj kompetenciji ili spremnosti na zajedničko djelovanje (djelovanje s drugima) radi ostvarivanja nekih političkih ciljeva. Almond i Verba (1963.) smatrali su kooperativnu kompetenciju vrlo važnom za demokraciju i strategiju političkog djelovanja ljudi. Oni su smatrali da vlasti postaju responzivnije na udružene zahtjeve građana, nego na individualne zahtjeve. Zato su smatrali da je kooperativna kompetencija važna za ostvarivanje kontrole vlasti. Ujedno su smatrali da je ona, za razliku od lokalne ili nacionalne kompetencije (tj. političke kompetencije u smislu svijesti o spremnosti na djelovanje), nacionalni fenomen ili fenomen nacionalnog političkog stila, a ne toliko posljedica razine obrazovanja građana. Ima nešto u nacionalnim kulturama pojedinih naroda što utječe na razinu kooperativne kompetencije, a što se ne može pripisati obrazovnim razlikama među ljudima³².

I, konačno, tu je skupina varijabli koje smo definirali kao “performansa sustava”, a zapravo je riječ o evaluaciji (vrijednosnim stavovima) efikasnosti političkog sustava. Za tu svrhu tražili smo od studenata da procijene uspješnost hrvatske vlade u rješavanju raznih društvenih problema (od problema pravne države do nezaposlenosti), zatim njihove stavove o povjerenju u institucije države (policiju, Sabor i vladu), te njihovu procjenu osobnog zadovoljstva s načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj. Ove mjere o performansi sustava važne su, barem smo tako pretpostavili, za analizu protestnog ponašanja. Jer, ako se pokaže da je procjena performanse sustava važna za objašnjavanje protestnog ponašanja, te da je važnija od vrijednosnih orijentacija, onda bi to moglo značiti da studenti protestiraju ili da iskazuju protestni potencijal, ne toliko zbog “zalaganja” za participativnu demokraciju i tome slično, nego zbog “kritičkog odnosa” prema institucijama vlasti ili zbog niske (ekonomske, demokratske) performanse sustava.

³² Almond, G., Verba, S., *The Civic Culture*, Princeton, 1963., str. 209.

Iz naše je tablice također jasno da smo primijenili isti model nezavisnih varijabli za objašnjenje tzv. konvencionalne participacije studenata. Za mjeru *konvencionalne* participacije uzeli smo neke mjere vezane za elektoralno ponašanje (glasovanje na izborima, uvjeravanje drugih da glasuju na određeni način, pohađanje političkih skupova, rad u stranci, pomoć u kampanji), a ispitanici su trebali zaokružiti sve što su radili u vrijeme izbora. Tako se dobio jedan “grubi” indeks o elektoralnom ponašanju ispitanika (tj. o količini takve participacije, a ne njezinoj učestalosti). Neki bi autori ove aktivnosti nazvali elektoralnom participacijom, a neki političkom kampanjom. Važno je, naime, vidjeti objašnjava li isti model političke participacije jednako obje mjere o političkoj participaciji: “protestni potencijal” i “konvencionalnu participaciju”.

Podaci u Tablici 4. pokazuju da isti model nezavisnih varijabli objašnjava značajno različito dvije mjere političke participacije. Tako je ovaj model objasnio oko 23% varijance u “protestnom potencijalu” studenata, a samo 15% u “konvencionalnoj participaciji” (izbornom ponašanju). Zanimljivo je ovdje konstatirati da su neka istraživanja također pokazala kako određeni model varijabli (spol, dob, obrazovanje, religioznost, zanimanje i članstvo u sindikatima) bolje objašnjava protestni potencijal građana nego konvencionalnu političku participaciju. Tako, na primjer, istraživanja A. Marsha i M. Kaase (1979.) pokazuju da je protestni potencijal “najeksplikabilnija” varijabla. Dob (najviše), spol i obrazovanje zajedno objašnjavaju između 11% (u Austriji) i 22% (u SAD-u) ukupne varijance u protestnom potencijalu građana. Tri ostale varijable (religioznost, sindikalno članstvo i zanimanje) samo su neznatno povećale navedeno objašnjenje. Konvencionalna politička participacija objašnjena je istim sklopom varijabli mnogo manje – 8% u Austriji i najviše 17% u Njemačkoj. Naravno, mlađi ispitanici, obrazovaniji i muški imaju i višu razinu “protestnog potencijala” od ostalih itd³³. Istraživanja P. Gundelacha pokazala su da čitav niz varijabli (obrazovanje, dob, spol, zanimanje, lijevi-desni materijalizam, materijalizam-postmaterijalizam, religioznost-sekularnost i neke druge vrijednosti – politički i socijalni libertanizam, objašnjavaju zajedno u različitim zemljama Europe prilično malo varijance u protestnom ponašanju građana – negdje između 0,03 do 0,10 (dakle, između 3 i 10%)³⁴. Pri tome je utvrdio da postmaterijalizam objašnjava najviše varijance u protestnim aktivnostima građana (onih koji sudjeluju u dvije i više aktivnosti), zatim visoko obrazovanje, iako se njihova uloga smanjila u gotovo svim zemljama između 1981. i 1990., pa lijevi materijalizam, itd. Naš model varijabli objasnio je ipak nešto više varijance u protestnom potencijalu studenata nego u navedenim istraživanjima.

Kako objasniti ove razlike? Ako je suditi prema našim rezultatima, onda je jasno da su samo tri varijable iz “građanske kulture” odgovorne za “konvencionalnu participaciju” studenata, a to su prije svega politički interes, zatim politička efikasnost (osjećanje sposobnosti za političko djelovanje) i građanska kompetencija (spremnost na političko djelovanje). Barem kad su u pitanju studenti, količina njihove političke participacije ovisi prije svega o ove tri komponente građanske političke kulture, koje se mogu definirati kao politički interes i politička kompetencija. Ove varijable, zapravo,

³³ Marsh, A., Kaase, M., Background of Political Action, u Barnes, S. H., Kasse, M. (ur.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage Publications, 1979., str. 131-133.

³⁴ Gundelach, P., 1995., op. cit., str. 431.

pokazuju stupanj političkog samopouzdanja ljudi, a upravo su ovo samopouzdanje (subjektivnu građansku kompetenciju) Almond i Verba smatrali najboljim indikatorom razvoja demokracije u nekoj zemlji. Drugi je, međutim, problem koliko studenata sudjeluje u različitim elektoralnim aktivnostima ili aktivnostima političke kampanje.

“Protestni potencijal” je, ako je suditi po našim istraživanjima, ali i nekih drugih istraživača u svijetu, mnogo složeniji tip političke participacije. Podaci u Tablici 4. pokazuju kako mnogo veći broj varijabli objašnjava “protestni potencijal” nego “konvencionalnu participaciju”. Za 23% objašnjene varijance navažniji su stavovi studenata prema civilnim slobodama, zatim procjena performanse vlade, njihov obrazovni smjer (društveno-humanističko obrazovanje), građanska kompetencija, politički interes i postmaterijalističko usmjerenje. Dakle, u objašnjavanju protestnog potencijala sudjeluju sve četiri skupine navedenih varijabli (iako ne sve varijable iz svake skupine). Zanimljivo je da je potpora civilnim slobodama ključna za objašnjenje višeg “protestnog potencijala” studenata, a nakon toga slijede procjene uspješnosti vlade u rješavanju društvenih problema (što je procjena lošija, to je protestni potencijal viši). Znači da viši protestni potencijal imaju prije svega studenti koji se zalažu za civilne slobode i koji kritički vrednuju vladu prema rješavanju nagomilanih društvenih problema (visoke nezaposlenosti, ljudskih prava i sl.). To su pitanja na kojima bi se mogla potaknuti mobilizacija studenata na protestno ponašanje, a prije bi se to moglo uraditi sa studentima društveno-humanističkog smjera nego sa studentima ostalih obrazovnih usmjerenja.

2.2. Objašnjenje izborne intencije

Ostaje nam ovdje da kažemo još nešto o najčešćem aspektu izborne participacije – o glasovanju na izborima. U literaturi se primjenjuju različiti modeli analize izborne participacije, tj. samog glasovanja na izborima. Naravno, prikazuju se i kompariraju postoci izlazaka na izbore i promjene u tim podacima tijekom vremena. Ali se primjenjuju i različiti modeli za objašnjenje izlaska na izbore. Naravno, standardni (osnovni) socioekonomski model prisutan je u svim istraživanjima, a on se u novije vrijeme pokušava dopuniti različitim drugim modelima (ideološkim, vrijednosnim, stranačkim, itd.). Tako je primjerice S. Borg (1995.) proveo analizu elektoralne participacije u Europi (uključeno više zemalja: Belgija, Francuska, Njemačka, Italija) na nacionalnim i europskim izborima. Kao zavisnu varijablu koristio je podatke o stvarnom glasovanju na izborima i iskazanoj namjeri za glasovanje na sljedećim nacionalnim parlamentarnim izborima. Koristio je dvije skupine nezavisnih varijabli – jednu skupinu su činile dvije vrijednosne orijentacije (religiozno-sekularna i materijalističko-postmaterijalistička), a drugu su činile standardne socioekonomske varijable (spol, dob, obrazovanje, prihodi). Zanimalo ga je, naime, koliko vrijednosni model (dvije vrijednosne orijentacije pojedinačno i zajedno) objašnjava glasovanje na izborima, a koliko puni model (socioekonomske varijable i vrijednosti zajedno).

S. Borg je utvrdio kako je u Europi došlo do stabilizacije izlaska na izbore i taj se izlazak u različitim zemljama kreće, kako smo već iznijeli, iznad 65% izlazaka. Multiplim regresijskim analizama utvrdio je da vrijednosne orijentacije imaju odgovarajući utjecaj na izlazak građana na izbore, ali da taj utjecaj nije naročito jak. Utjecaj materijalizma-postmaterijalizma bio je relativno nizak (najviši 0,09), dok je utjecaj religiozno-sekularne orijentacije bio nešto jači (s negativnim predznakom), što znači da sekularna orijentacija, naročito u katoličkim i mješovitim zemljama, depresira izlazak na

izbore. Vrijednosni model je objasnio najviše do 15%, a puni model najviše do 31% varijance u analiziranim zemljama. Analiza je pokazala kako su strukturalne varijable i dalje odlučujuće za izlazak na izbore, ako se promatra populacija kao cjelina. Prema tome, reklo bi se da vrijednosni raskoli nisu još uvijek tako bitni za izbornu ponašanje građana – za njihovo glasovanje na izborima – u većini europskih zemalja. One su, kako smo vidjeli, značajnije za njihovo nekonvencionalno (protestno) ponašanje.

Međutim, Borga je zanimalo i to, ima li isti model nezavisnih varijabli drukčiji utjecaj na iskazane *namjere* građana o svome glasovanju na sljedećim (najbližim) nacionalnim izborima. Nije otkrio značajniju razliku. I ovdje je puni model objasnio nešto više varijance u iskazanoj glasačkoj intenciji (između 16 i 22%, ovisno o zemlji), a vrijednosni model nešto manje (između 9 i 15% varijance)³⁵.

Nas je zanimalo utječu li neke strukturalne varijable (spol, obrazovni smjer, školovanje oca), vrijednosne orijentacije i neke značajne komponente političke kulture na namjeru studenata da glasuju na parlamentarnim izborima. Ovdje je namjera za glasovanje važnija od procjene učestalosti stvarnog glasovanja zbog dobi studenata. Tražili smo (1999.) od njih, dakle godinu dana prije održanih nacionalnih izbora, da iskažu svoju namjeru glasovanja (bi li na sljedećim parlamentarnim izborima u Hrvatskoj glasovali za neku od navedenih stranaka ili možda ne znaju ili neće uopće glasovati). Od ukupno 871 ispitanika (studenti zagrebačkog i splitskog Sveučilišta) 63,3% izjasnilo se za neku od političkih stranaka (najviše za SDP – oko 31%, za HDZ oko 6%, itd.), dok je njih 36,7% reklo da ne zna ili da možda neće glasovati nikako.

Tablica 5: Regresijski model analize utjecaja socijalnih, vrijednosnih i političko-kulturalnih orijentacija studenata 1999. na intenciju glasovanja na parlamentarnim izborima

	bete (puni model)	bete (vrijednosni model)
Spol (m. – ž.)	-,15*	
Obrazovni smjer	,00	
Školovanje oca	,02	
Lijevo-desni materijalizam	,03	,08*
Materijalizam-postmaterijalizam	,00	,00
Religioznost-sekularnost	,01	,04
Politički interes – indeks	,28*	
Zadovoljstvo s demokracijom	,03	
Performansa vlade	,05	
Ideologija (lijevo-desno opred.)	,00	

*p < 0,05; multiplo R.:

0,37 (14% var.)

0,10 (1% var.)

³⁵ Borg, S., Electoral participation, u Derh, J. W., Scarbrough, E. (ur.), *The Impact Values*, 1995., Oxford Univ. Press, 1995., str. 453.

Podaci multivarijantne regresijske analize u Tablici 5. informiraju nas o više stvari. Prvo, oni nam kažu kako izborna intencija (namjera izlaska na izbore) hrvatskih studenata nije opredijeljena njihovim vrijednosnim orijentacijama, osim minimalno lijevim-desnim materijalizmom (lijevi materijalizam naglašava jednakost a desni slobodu, lijevi socijalnu sigurnost i zaštitu, desni poduzetništvo i tržište, lijevi politiku distribucije, desni takmičenja i razlike, itd.). Iako i Borgova istraživanja izbornih intencija, a i stvarnog izbornog ponašanja građana u Europi, pokazuju kako vrijednosne orijentacije nemaju naročito jaku ulogu, ali ta uloga kako smo već pokazali, ipak nije zanemariva i u većini zemalja statistički je značajna. Ispitanici muškog spola i studenti koji imaju razvijeniji politički interes imaju izbornu intenciju (namjeru da izađu na naredne parlamentarne izbore), dok sve ostale strukturalne varijable (obrazovni smjer, školovanje oca), te ostale kulturološke varijable (politička kompetencija, zadovoljstvo s načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj, itd.), nemaju gotovo nikakva utjecaja na navedenu intenciju.

Zanimljivo je da na izbornu intenciju studenata ne utječu ni njihove procjene uspješnosti (performanse) hrvatske vlade, kao ni njihovo ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje. Ako sada usporedimo rezultate analize modela “protestnog ponašanja”, “konvencionalne participacije” i “izborne intencije” (dakle, rezultate iz Tablice 4. i 5.) možemo lako zaključiti da je etiologija (determinacija) “protestnog ponašanja/ potencijala” najsloženija, zatim ona “konvencionalne participacije”, dok je etiologija “izborne namjere” najmanje složena. Izborna namjera studenata, a prema nekim drugim našim podacima i samo izbornu ponašanje (učestalost izlazaka na izbore), temelji se prije svega na spolnim i političko-interesnim razlikama među studentima – sve ostalo je zanemarivo. Međutim, za iskazivanje “protestnog potencijala” (koji sadrži i podatke o stvarnom protestnom ponašanju, ali koje se uglavnom kreće do granica legalnih oblika protesta) potrebna je, prema svemu sudeći, složenija etiologija – za takvo ponašanje potrebno je imati razvijenu političku kompetenciju, kritički odnos prema performansama vlade, društveno-humanističko obrazovanje, itd. *U Europi, dakle, vrijednosne polarizacije značajno utječu na izlaske na izbore i na izborne intencije, dok u naših studenata (a postmaterijalizam je prema istraživanjima Ingleharta i drugih prije svega orijentacija mladih i obrazovnijih generacija) to nije slučaj. Ovo naše istraživanje pokazuje da su samo dvije varijable odlučujuće za izborne intencije, a to su razvijeni politički interes i muški spol.*

3. Zaključak

Pokušali smo pokazati kako više nije moguće zamisliti razvoj demokracije bez raširene političke participacije građana. Tako se sve više potvrđuju vizije tzv. participativnih demokrata, koji su zapravo tvrdili da je participacija *condicio sine qua non* demokracije. Politička participacija nije samo uvjet konstituiranja demokratske vlasti, već i njezinog kontroliranja, korigiranja i stalnog “demokratiziranja” ili nužno potrebnog ograničavanja.

Analiza je pokazala kako se danas već pouzdano može govoriti o određenoj teoriji političke participacije. Teorija političke participacije razvija se postupno, kao što se razvijaju i prakticiraju novi oblici ove pojave. Ozbiljne osnove teoriji političke partici-

pacije postavili su S. Verba i N. H. Nie (1972.), a nešto kasnije S. H. Barnes i M. Kaase, dok su A. Marsh i H. Klingemann (1979.) tome dali značajan obol. Dok prva dvojica u svoj model tipova političke participacije nisu uključili tzv. protestno ponašanje ili protestno djelovanje, skupina posljednjih autora upravo to čini. Naravno, to otvara pitanje legalnosti različitih oblika političke participacije. Ali, povijest je pokazala kako se za legalnost i danas samorazumljivih oblika političke participacije valjalo sustavno boriti. Sjetimo se samo borbe za političku jednakost (pravo glasa, pravo na štrajk, itd.).

Naša je analiza pokazala da je sada moguće govoriti o različitim tipologijama političke participacije. Dok jedni u razradi tipologije političke participacije polaze od unutrašnje strukture te pojave, kao što su to radili Verba i Nie, drugi pokušavaju stvoriti smislene tipologije kombiniranjem konvencionalnih i nekonvencionalnih načina participacije, kao što su činili Kaase i njegovi suradnici. Tako je, zapravo, otvoren put prema novim tipologijama koje bi na odgovarajući smislen način mogle najbolje opisati kognitivne, afektivne, evaluacijske i ponašajne aspekte političkog djelovanja ljudi. U svakom slučaju, navedeni autori dali su značajan teorijski doprinos razumijevanju načina političkog djelovanja ljudi, te mogućem empirijskom “mjeranju” tih pojava, ali i otvorili put za moguća nova promišljanja istoga fenomena.

Analiza je također pokazala kako je u zemljama zapadne Europe došlo do svojevrsnog stabiliziranja razine konvencionalne političke participacije (glasovanja na izborima), ali da je došlo i do značajnog porasta nekonvencionalne participacije (peticioniranja, demonstriranja itd.). Pokazano je kako postoje značajne međunarodne razlike u razini političke participacije, a naročito u razini “protestnog potencijala” građana. “Protestni potencijal” tretira se kao značajan indikator moguće političke mobilizacije građana i tretira se kao refleksija njihove demokratske političke kulture. Zato se u objašnjavanju izvora političke participacije sve više postavlja pitanje koliko su različiti modeli (tipovi) političke participacije izraz socijalnih obilježja ljudi (zanimanja, obrazovanja, prihoda, spola itd.), dakle njihovih strukturalnih oznaka, a koliko različitih vrijednosnih orijentacija (lijevog-desnog materijalizma, religioznosti-sekularnosti, materijalizma-postmaterijalizma, modernizma-postmodernizma itd.).

U ovome radu mi smo proveli analizu modela političke participacije na uzorku hrvatskih studenata. Pritom smo inzistirali na komparativnim analizama, kada je to bilo moguće. Pokušali smo analizirati izvore (determinante) za tri osnovna tipa (tj. indikatore tipa) političke participacije, a to su konvencionalna participacija (sudjelovanje na izborima i aktivnostima političke kampanje), zatim nekonvencionalna participacija iskazana kao “protestno ponašanje”, odnosno “protestni potencijal”, te sama intencija glasovanja na narednim parlamentarnim izborima. Ono što je ovdje važno reći jest sljedeće: analiza je pokazala kako ova tri modela političke participacije (politička kampanja, protestni potencijal, te glasovanje na izborima) imaju prilično različitu etimologiju. Pokazano je, naime, da je etiologija (determinacija) “protestnog ponašanja” ili “protestnog potencijala” najkompleksnija, a etiologija samog izlaska na izbore vrlo jednostavna. Dok je za jaču intenciju izlaska na izbore najzaslužnija razina političkog interesa, za “protestno ponašanje” ili “protestni potencijal” odgovorni su brojni faktori, kao što su stavovi prema civilnim slobodama, razina građanske političke kompetencije, procjena uspješnosti vlade u rješavanju različitih društvenih problema, itd. Zanimljivo

je da vrijednosne orijentacije nisu pokazale značajniju ulogu u navedenim tipovima participacije naših studenata, osim određenu (minimalnu) ulogu postmaterijalističko usmjerenje u protestnom ponašanju. Čini se da u Europi ove suvremene orijentacije pokazuju sve značajniju ulogu u opredjeljivanju političke participacije građana i studenata. Ova bi istraživanja vrijedilo nastaviti, jer će se prema svemu sudeći sve više dinamizirati odnos između političke participacije građana i razvoja same demokracije kao oblika vladavine.

Vladimir Vujčić

POLITICAL PARTICIPATION

Summary

This work analyses the relation between democracy and political participation, the typology and model of political participation, the findings of the research of political participation in the world (S. Verba, N. H. Nie, 1972; S. H. Barnes, M. Kaase, 1979; and others), and the research of the same phenomenon on a sample of Croatian students. This analysis has shown that today all the elements necessary for a more comprehensive theory of political participation are in place. This theory would enable a more systematic and standardized investigation of this phenomenon in the national and the international context. The article also shows how the non-conventional participation is gaining ground while the conventional is gradually levelling out. Significant are the results of the analysis of the etiology of political participation, particularly the relation between the standard SES model and the model of value orientations (left-right materialism, materialism-postmaterialism, etc.). The analysis of the model of participation of Croatian students has shown that the model of 'protest behaviour/potential' has a more complex etiology than other models, such as conventional participation and voting in parliamentary elections. Thus, for the 'protest potential' it is necessary to possess a developed civic competence, a critical attitude towards the government's performance, a liberal arts education, etc., while for the conventional participation it is central to have a higher level of political interest. Significant differences between the Croatian students and those from other European countries can be observed regarding the role of value orientations in explaining political participation.